

Analiza »konstruisanja ženstvenosti« u Rusiji

Preduzetništvo i vlasništvo sa ženskog stanovišta.

Reprodukcija kao politika

U prethodnim delovima izložili smo žensku problematiku u globalu, ukratko smo pokazali kulturni i delimično pravni kontekst unutar kog postoji, i razmotrili metodološke probleme. Sada će se naš zadatak sastojati u tome da analiziramo kako se ti problemi prevazilaze u savremenoj Rusiji.

Pre svega napomenućemo da se ispostavilo da je Rusija zemlja gde su se očekivanja feministkinja s početka veka (»prvog talasa«) u određenoj meri ostvarila, pošto su feministkinje nastojale da za žene izbore mogućnost da rade ono što je muškarcima faktički već bilo dozvoljeno da rade, a to je pre svega bila borba da se dođe do biračkih kutija i borba za pravo na rad. I tek kad su žene dobile prava postalo je jasno do koje je mere to nedovoljno, budući da su praktično samo dobile mogućnost da deluju na maskulinističkom polju sa maskulinističkim metodama. Zbog toga je, kada se kaže da socijalizam nije emancipovao ženu, potrebno shvatiti da on nije ni imao za cilj da postigne takvu emancipaciju o kojoj mi sada govorimo. Jednostavno je postalo jasno da žena može da uđe u sfere koje su smatrane muškima, i da tamo deluje, ali da deluje po pravilima koja su pre nje uspostavljena. U tom (i samo u tom) smislu žena je dokazala da je taj zadatak za nju rešiv, to jest rezultat te borbe bilo je priznavanje učešća žene u društvenoj sferi delatnosti (što ranije uopšte nije bilo razumljivo samo po sebi).

To što se desilo predstavljalo je u stvari veoma veliki pomak, pošto je praktično bila reč o stvaranju novog modela shvatanja polno-rodnih odnosa – modela složenijeg nego ikada ranije, jer su karakteristike koje su ranije smatrane muškim sada morale da se pripišu i ženama. Cela stvar je u tome što uopšte nije bila reč o intelektualnim sposobnostima, već su razmatrane upravo neke (ma kako to čudno izgledalo na prvi pogled) polne osobnosti ljudi. Kada je, na primer, početkom veka rešavano pitanje »da li da se žene puste na univerzitet ili ne«,

muškarci predstavnici raznih nauka su – znalački i temeljito – diskutovali o tome da fiziološki ciklus ženskog organizma nije prilagođen naporima koje je potrebno uložiti za slušanje svih predavanja i polaganje ispita, da su časovi na fakultetu prilagođeni (kako se tada pisalo) »muškom organizmu« i da će zato žena svejedno biti prisiljena da zbog same svoje anatomije napusti studije. I šta ostaje da se kaže o ženskoj anatomiji ako studije ipak nisu bile napuštane i ako je to bila masovna pojava? Da se ona promenila u XX veku u odnosu na XVIII vek (kad žena nije bilo na univerzitetima)? Ili je ona postala mobilnija i manje vezana za konkretna pravila epohe nego što je to na prvi pogled izgledalo? Da bi se ovo shvatilo, očigledno je bilo potrebno da se na početku nađe u određenoj socijalnoj sferi da bi tek nakon toga bilo spoznato kako je ta sfera u stvari organizovana. Ovde valja primetiti da se, s jedne strane, tokom celog XX veka situacija postojano menjala u smeru jačanja pozicija žena u strukturi proizvodnje, a s druge je ta situacija koju zatičemo i sada, ipak daleko od savršenstva.

To se dobro vidi na primeru savremene Rusije. Prelaskom zemlje na put tržišnih reformi pitanja vezana za vlasništvo i preduzetništvo ponovo su pokazala da se ideje ravnopravnosti žena nisu duboko ukorenile u našem društvu dok je bilo socijalističko. Prisiljeni smo da sa žaljenjem konstatujemo da su se nejake egalitarne predstave brzo razvejale pri pojavi prvog vetra: »ulaženje« društva u tržišne odnose primetno su napadana prava žena u ekonomskoj sferi. Od samog početka bio je zauzet stav prema kome je učešće žena u rešavanju problema koji imaju veze sa preduzetništvom ako ne štetno, onda u svakom slučaju nekorisno. Pri tome je sama sfera preduzetništva od prvih koraka razmatrana kao rodno neutralna, ali je istovremeno na tajanstven način nesumnjivo pokazivala žensku neuspešnost.

Dok su razmatrana pitanja vezana za sferu preduzetništva često su se mogle čuti teze ove vrste:

- preduzetništvo ne može da bude muško ili žensko, ono može da bude dobro ili loše i ne može samo po sebi da pravi razlike u pogledu pola,
- ženama treba da bude cilj da na kraju uđu u preduzetništvo i da tamo budu uspešne,

- kod žena u preduzetništvu stvari stoje lošije nego kod muškaraca, ali to je i razumljivo, pošto one imaju decu,

- poslovne žene, moraju poznavati širi krug ljudi i ulaziti u visoke krugove, to jest ne samo krugove ženskog, već i muškog preduzetništva (formulacije iznete u diskusijama autorka je zapisala doslovno).

Pokušaćemo da analiziramo sva ova pitanja i videćemo da stvari ovde uopšte nisu tako jednostavne i očigledne kao što na prvi pogled izgleda.

Neosporno je da se može govoriti o tome da preduzetništvo može da bude dobro ili loše. Dalje, ako ženama u preduzetništvu poslovi idu gore nego muškarcima, to znači da one za taj posao iz ovih ili onih razloga nemaju sklonosti. Ali pre nego što se kaže da su muškarci sposobniji za preduzetništvo od žena, pokušaćemo da malo razmislimo i odmah će moći da se vidi da stvar nije u principijelnoj ženskoj netalentovanosti za poslovne aktivnosti kao takve (kao što se pokušava prikazati), već u sasvim drugim faktorima.

Počecemo sa skretanjem pažnje na to da su *početni uslovi* prilikom ulaska u preduzetništvo već bili različiti u rodnom pogledu. Na primer, među muškarcima koji su imali visoko i srednje stručno obrazovanje krajem 80-ih godina *više od polovine njih je radilo na rukovodećim funkcijama, dok je među ženama koje su dobile visoko i srednje obrazovanje na rukovodećim funkcijama bilo zaposleno svega 7%*. Osim toga, feminizovane su bile upravo slabo plaćene oblasti proizvodnje. Štaviše, vlasništvo sada praktično sve više prelazi sa žena u ruke muškaraca, pošto su 90% rukovodećeg kadra na direktorskim funkcijama u preduzećima činili muškarci, a kao što je poznato direktori preduzeća su prilikom privatizacije dobijali prednost ili su generalno postajali njihovi vlasnici. To jest, reč je pre svega o karakteru uslova u kojima se odvija takozvani prelazak na tržišnu ekonomiju, a uslovi nisu rodno neutralni.

Ni u jednoj razvijenoj zemlji odnos nezaposlenih žena i muškaraca nije kao u našoj zemlji. U Moskvi su 1994. žene činile 80% registrovanih nezaposlenih (a koliko ih nije registrovano iz ovih ili onih razloga!). Navikli smo na objašnjenje koje su dala sredstva masovnog informisanja prema kome je u zemlji došlo do prestrukturiranja proizvodnje što je za posledicu imalo pražnjenje ministarstava i ustanova gde su uglavnom radile (tačnije rečeno provodile radno vreme uz čaj)

žene. Kažu nam da sada ministarstava nema i da su žene otpuštene. Međutim, svi mi takođe znamo da se broj osoba koje rade u administraciji u poslednje vreme tri puta povećao, ali nekako ne želimo da obe informacije stavimo u isti kontekst pošto bi tada moralo da se prizna da žene nisu otpuštene zbog toga da bi se smanjio broj ministarstava, već da bi se tamo zaposlili drugi ljudi (uglavnom muškarci koji ispunjavaju uslove za penziju). To jest, nije došlo ni do kakvog posebnog prestrukturiranja u tom pogledu, i izgleda da ono sa tim nije imalo nikakve veze.

Veliki značaj ima i naglo *osiromašenje upravo feminizovanih grana proizvodnje* u odnosu na nefeminizovane. Iz nekog razloga se smatra samo po sebi očiglednim da su te grane najslabije i da ih, navodno, zbog toga treba pustiti da propadaju. Ako opet pažljivije pogledamo videćemo da se propast nudi upravo onim bitnim elementima nacionalne industrije, kao što je proizvodnja tekstila, izrada odeće, proizvodnja hemijskih preparata i dr, koji se na našem tržištu zamenjuju uvoznim proizvodima često lošijeg kvaliteta, za kojima ne postoji potražnja u njihovoj domovini. Osim toga svi znamo da uopšte nije pravilo da te grane ne mogu da izdrže tržišnu konkurenciju (tekstilne fabrike, na primer, u ropskim uslovima rade za izvoz, a ne rade za domaće tržište) i da se stvaraju uslovi za režim isključive povlašćenosti za uvozne proizvode koji se veštački održavaju u interesu nekih političkih grupa.

Pored toga dobro je poznato da je u ovom trenutku privreda krajnje neizbalansirana. Tržišni mehanizmi na čiji je rad stavljan takav globalni akcenat nisu sami po sebi doveli u red sistem proizvodnje, ali to ni ne čudi pošto se preduzimači i njihovi predstavnici ne nalaze na vlasti (i ne samo to – oni su, kao što se dobro zna, i sami opterećeni neprimerenim porezima). Po svoj prilici se takozvani permanentni »proces stvaranja zakona«, ili kraće rečeno stanje bezakonja koje je izazvano neprekidnim nekontrolisanim promenama nacionalnog zakonodavstva, dešava u interesu kriminalnih grupa, pošto im on dozvoljava da »love« u toj mutnoj vodi poluzakonitog postojanja koje se odvija uz organizovanu viku o pridržavanju zakona. U takvim uslovima javlja se pitanje u kojoj meri same reforme koje se u današnje vreme u zemlji sprovode mogu da budu merilo kretanja prema tržištu.

Takav tip preduzetništva teško da može da postane dostojno merilo i norma koja treba da služi kao polazište. Mediji, a za njima i naučni radnici, sada vole da koriste fraze o potrebi da se određeni slojevi (naročito žene) »adaptiraju« na tržišne uslove. U tom slučaju moglo bi da se postavi pitanje zašto je potrebno da se baš one »adaptiraju« i na šta to konkretno? Tu ništa nije jasno. Moguće je da će, što se one brže »adaptiraju« na opisani tip preduzetništva, privreda zemlje brže da bude u potpunosti paralisana.

Reč je o tome da nam sve vreme govore o preduzetništvu uopšte, a na umu imaju njegovu sasvim konkretnu predstavu i stvara se slika da je to jedino moguće shvatanje preduzetništva, dok je upravo ono nemoguće. Drugim rečima, stvara se privid da preduzetništvo može da bude samo takvo, a ono upravo takvo više ne može da bude. Pri tome se kriju iza termina »prvobitna akumulacija«, termina koji je bio preuzet iz izvora tradicionalne političke ekonomije gde je bio korišćen u kontekstu apsolutno drugog vremena, i kao naučni termin funkcionalno bio uveden sa apsolutno drugim ciljem. Mediji ovde jednostavno koriste ekonomsku nepismenost stanovništva nudeći izuzetno pojednostavljenu sliku namenjenu prostom svetu spremnom da poveruje u svako novo-komponovano tumačenje.

Problem je u stvari veoma složen i komplikovan. Ne pretendujući, razume se, na njegovo potpuno rasvetljavanje ukazaćemo na neke najuočljivije faktore koji se nalaze na njegovoj površini: svi već shvatamo da je, polazeći samo od konteksta ekonomskih realija, nemoguće bitno izmeniti situaciju u zemlji. Intuitivno svi osećaju da se problem ne svodi samo na dilemu »socijalizam-kapitalizam«. Hteli mi to ili ne, potrebno je da naučimo da u obzir uzimamo određene ekstraekonomske faktore ukoliko nameravamo da problem ozbiljno ispitamo. Ovde, kako se čini, ima smisla razmotriti u kom se kontekstu sprovede reforme.

Pre svega je važno da se obrati pažnja na to da u Rusiji sam novac uopšte ne funkcioniše kao na Zapadu – njegova simbolička uloga je ovde znatno izraženija. Dok na Zapadu on predstavlja jednu od mnogih vrednosti i relativno lako se uviđa njegova posrednička tržišna funkcija, on u Rusiji dobija značenje Vrednosti kao takve i međusobni odnos se izokreće: otimajući se kontroli društva (i tržišta

kao društvene ustanove) u skladu s osobenostima narodnog temperamenta novac se pretvara u univerzalni Simbol koji na neki način postaje objekat kom se klanjaju (kao da privredna proizvodnja nije toliko orijentisana na proizvodnju roba, koliko je hipnotisana procesom pojave novčane mase), to jest novac postaje glavni pokazatelj, ali ne tržišne vrednosti robe, već ljudske vrednosti pojedinaca koji ga imaju.

U skladu sa tim individualne vrednosti su se prilagodile ovoj novoj situaciji. Novac je postao neposredno merilo vrednovanja...ali koji se kvaliteti pojedinca mogu vrednovati ovim merilom? Kao što dobro znamo, njima se u našoj savremenoj situaciji određuje mera vlasti, političke moći i drugih vrsta uticaja (uključujući i ne manje prisutne kriminalne). Ako sad pogledamo koje smo karakteristike nabrojali postaće jasno da upravo one predstavljaju suštinu onoga što se traži od takozvanog »pravog muškarca«. Pri tome je, u skladu sa ruskim običajem, reč o krajnjim oblicima izražavanja te situacije, to jest, ako finansijska situacija muškarca naprosto zadovoljava životne potrebe, to se ne smatra dovoljnim i ma koliko on bio aktivan, ako nije sposoban da taj simbol – novac – poseduje u izuzetno velikoj količini, on ipak nije »pravi muškarac«. Međutim, svi mi takođe dobro znamo s čim je to, uz retke izuzetke, vezano.

Odatle proizlazi da je ženi danas izuzetno teško da se probije u preduzetništvu pošto je ono postalo jedan od glavnih, ako ne i glavni *simbol virilnosti*, i to ne zato što je žena loša, već zbog toga što »filozofija« i »ideologija« našeg preduzetništva ima ultramaskulinističko opredeljenje. Ovde, naravno, ne mislimo na muško, već upravo na maskulinističko opredeljenje, to jest na patrijarhatno iskrivljeno shvatanje prirode i interesa muškaraca.

Tako možda i ima smisla govoriti ne o ženskom i muškom preduzetništvu, već o preduzetništvu sa patrijarhatnom pozadinom, s njegovim načinima organizovanja sfere razmene, i o preduzetništvu bez patrijarhatne pozadine. Poznato je, na primer, da se 30% malog preduzetništva u SAD nalazi u rukama žena, a kod nas je to nemoguće. Zašto? Pa, kako izgleda, pre svega zbog specifičnih uslova ideologije i tipa te vrste preduzetništva koji se kod nas neguje. To se odnosi i na organizaciju infrastrukture. Stvoren je takav sistem gledanja na ulogu žene u kom se žena-majka vidi kao obasuta dodacima koji se, istina, ne isplaćuju

i koji imaju čisto nominalnu novčanu vrednost, ali zato njihova simbolika odlično funkcioniše stvarajući o ženi sliku socijalnog invalida i praveći od nje definitivno nekorisnog radnika. U tom smislu žene su zainteresovane za stvaranje novog nekriminalizovanog i nepatrijarhatnog tipa preduzetništva. U ovom slučaju »žensko« može biti uslovno shvaćeno kao nemaskulinizovano. Naravno, u situaciji kakva je danas, taj tip preduzetništva neće biti glavni, već marginalan i neželjen. On je trenutno u suprotnosti sa prihvaćenim normama poslovnog ponašanja, ali je budućnost. Zbog ovakvog načina vođenja poslova tip preduzetništva koji danas postoji neće biti dugog veka. Bez obzira na njegovu prividnu snagu (svima je poznata poslovice: »Krčag ide na vodu dok se ne razbije«), on sam sebe u stvari praktično osuđuje na kratak vek.

Od toga koliko ćemo sistematično uspeti da kroz prizmu novog pristupa pro-radimo razne sfere poslovne aktivnosti u velikoj meri zavisi brzina našeg budućeg napretka. Sada su takozvano »žensko preduzetništvo« i preduzetništvo s visokim učešćem ženskog rada mogući centri našeg budućeg otpora koji daju šansu za preorijentisanje rada samih socijalnih institucija.

Ako se vratimo na nabrojane teze, možemo reći da prvu tezu po kojoj preduzetništvo ne može da bude muško ili žensko, već može da bude samo dobro ili loše, i samo po sebi ne pravi razliku među polovima – mi, naravno, ne možemo da podržimo. Kao što smo pokušali da dokažemo, preduzetništvo lako može da bude maskulinizovano ili da ne bude. I onoliko koliko se u okviru te kulture muško zaista poistovećuje sa maskulinističkim, toliko preduzetništvo može da bude »muško«, mada su sa našeg stanovišta, ponavljamo, to potpuno različite stvari.

Druga je stvar što pristalice gledišta da je preduzetništvo u pogledu pola neutralano ovde često kontradiktorno dodaju da preduzetništvo u principu nije za žene i to ih ni malo ne zbunjuje, ne osećaju u tome nikakvu nelogičnost.

Tezu da je ženama cilj da uđu u preduzetništvo i u njemu uspeju takođe ne podržavamo u potpunosti. Kao što smo pokušali da dokažemo, neće svako preduzetništvo da prihvati žene, niti su one same zainteresovane da uđu u svako preduzetništvo.

Što se tiče tvrdnje da ženama u preduzetništvu poslovi idu gore nego muškarcima i da je to razumljivo pošto one imaju decu, mislim da je ionako jasno da

decu nemaju samo žene, već ih imaju i muškarci, i to što je muškarac odvojen od porodice i obaveza u njoj samo sa patrijarhatnog stanovišta predstavlja vrednost. Iskustvo mnogih zemalja pokazuje da preduzetništvo kad se sve uzme u obzir samo dobija ako muškarac aktivno učestvuje u životu porodice, on se u pogledu strukture približava zahtevima realnog života a udaljava se od shvatanja realnosti kao oličenja procesa rešavanja zadataka koji su postavljeni u apstraktnim državnim programima.

Poslednja od teza koje smo pomenuli ticala se toga da poslovne žene, žene u preduzetništvu moraju poznavati širi krug ljudi i ulaziti u visoke krugove, to jest ne samo krugove ženskog već i muškog preduzetništva. Mada se preduzetništvo žena, naravno, ne može zatvarati u svoj geto, ocenjivati »muško« preduzetništvo kao obavezno »visoko«, po nama je umesno samo u smislu visokog rasta pojedinih njegovih predstavnika.

Dakle, veoma površno smo razmotrili taj kontekst (takozvani »prelazak na tržište«) u koji se sada prvenstveno stavljaju »ženski problemi«. Prema savremenoj intelektualnoj modi smatra se opštepoznatim da je moguće staviti znak jednakosti između oblasti manifestovanja istorijskih zakona i prostora na kom se razvija ekonomska situacija. Nama se čini da taj stav zadržava razmatranje na makronivou. Sa stanovišta našeg pristupa, ovde je propuštena karika koja formira postojanje bitnog posrednika čiju ulogu ne treba potcenjivati, postojanje mikromoci. Ako se ne uvrsti parametar nastajanja telesnosti, nema mogućnosti da se u obzir uzme niz izuzetno važnih načina organizovanja savremenog kulturno-istorijskog polja.